

Gertruda Steinová a její ne/modernistické zpoždění v Čechách

Eva Kalivodová
(Univerzita Karlova v Praze)

Američanka Gertruda Steinová (1874–1946) se stala důležitou osobností amerického i evropského modernismu v době, kdy žila v Paříži. Patřila k americkým kulturním „migrantům“, kteří Ameriku opouštěli jako společnost, jež nebyla na začátku 20. století v tak intenzivně pocítované krizi jako společnosti evropské a v podstatě stále věřila ve svůj růst.¹ Evropská destabilizace, vědomí, že není možné udržovat stávající řád, který neskýtal vyhlídku na dobrou budoucnost, vytvářely ze „starého světa“ vařící se kotel nově hledaných, modernistických řešení. Američané, kteří nutnost změny světa akutně pocítovali, nebo se o ni v nějakém smyslu zajímali, přijížděli do Evropy.

Sama Steinová se ovšem — na rozdíl třeba od Ezry Pounda — nepřesouvala do Evropy v roce 1903 jako kulturní revolucionářka. Její odchod by se mohl z biograficky letmého pohledu jevit jako kapric bohaté mladé ženy, která zanevřela na studium medicíny v Baltimoru a ve své existenční svobodě se rozhodla pro život po bratrově boku v Paříži. Ve skutečnosti stála za jejím odchodem spíš existenciální bezradnost. To, že se v Paříži sblížila s okruhem postimpresionistických malířů, nebyla prvotně její iniciativa — byl to Leo Stein, bratr, s nímž souzněla, kdo záhy rozpoznal potenciál v nových výtvarných směrech a stal se hybatelem jejich společné sběratelské činnosti. Každopádně však Steinovou k postimpresionistickému umění přivedl, umožnil jí toto umění poznat — a v důsledku přijmout jako klíčovou inspiraci.

Je možné, že rané texty Steinové jsou do značné míry její literární autoterapií, že v nich provádí psychologickou analýzu nevhodných citových vztahů postav, jejichž povahy spolu svádějí souboj, který nevede k naplňujícímu řešení, ale k mučivému patu. Přesně takto vyznívá Úvod Leona Katze k jeho edici raných textů Steinové z první dekadý 20. století: *Q.E.D.*, *Fernhurst* a prvního rozpracování románu *Making Americans* (Katz 1973, s. ix–xlii). Autorka si svůj vlastní citový úraz, který v nich léčí, odnesla právě z baltimorské John Hopkins University, kde se stala aktérkou v ženském milostném trojúhelníku. Objevovala přitom svou lesbickou orientaci i způsob,

1 Důvody, proč v samotných USA nebyla existenciální, kulturní a společenská krizovost na přelomu století pocítována stejně silně jako v Evropě — což zakládalo americkou *jinakost* v kontextu modernismu jakožto reakce na krizi a úpadek — jsem vysvětlovala na předchozím kolokviu s tématem „Pokus o renesanci Západu“ a publikovala jako „USA na přelomu století: modernita v krizi?“ in *Svět literatury*, roč. XXIV (2014), č. 50, s. 16–22.

jak ji pojmát. Protože v daném trojúhelníku tento způsob selhal, rozhodla se ve snaze o odpoutání odjet do Evropy za bratrem. Zdá se ovšem, že její intelekt, který živila pozorovací vášeň a absolvovaná studia psychologie, vyžadoval, aby si svůj únik přesvědčivě zdůvodnila a sama před sebou obhájila. Jen tak mohla znovu nabýt svou (později nebetyčnou) sebejistotu. Historii svého vztahu vepsala autobiograficky velmi přímo do prózy *Q.E.D.* (1903). Mezi příčinami svého citového zklamání v ní poukazuje na americkou lidskou „nehotovost“ jak své přítelkyně May alias Helen, tak své sokyně Mabel. Americkým typům lidí schází k tomu, aby si vyvinuli integritu, zásadovost i radikálnost, zralá kultura. Ústřední postava Adele (představující Steinovou, která měla židovské rodinné kořeny v Bavorsku) se ovšem cítí nehotová jen v tom, že se teprve učí milovat...

Amerika byla stále příliš mladá na to, aby mohla vypěstovat ryzí vrstvu morální elity, a proto se spokojovala s chabým napodobováním typů. Ať už to byl typ počestného *bon bourgeois* nebo zkaženého aristokrata anebo nevhodnější typ ušlechtilého „originálu“, Američan neměl schopnost si ho nenuceně osvojit ani upřímnou touhu cele se mu oddat. Steinová [...] nejvíce litovala, že neexistovalo více pravých vtělení jejího vlastního typu, který měl odvahu vydat se svou vlastní jedinečnou cestou a přitom si získávat v americkém prostředí respekt (Katz 1973: xxv; přel. E. K.).

Leon Katz odhaluje podobný náhled Steinové na nezralé Američany a Američanky i v prvotním rozběhu románu *The Making of Americans* (rozepsaného ještě před *Q.E.D.*, ale dokončeného až 1911, knižně vydaného 1925) — díla o osudech autorčiny rodiny, které pro ni mělo ústřední význam. Dílčí závěr, který lze udělat: odchod Steinové do Evropy měl důvody velmi osobní, které si však zevrubně intelektualizovala a generalizovala, čímž se z nich staly důvody kulturní. Ty pak neměly daleko k důvodům jiných migrujících amerických modernistů.

Paříž byla ve srovnání s Amerikou bezpochyby světem, kde mohlo být jednodušší žít svůj vlastní život mimo heterosexuální vztah a zároveň se zapojit do intelektuálního dění, které Steinovou zajímalo. Od konce 19. století byla Paříž prostorem sexuální svobody, která se promítala do kultury i umění. Steinová od doby, kdy se rozešla s bratrem a začala žít s Alice B. Toklasovou (od roku 1910 ve společném soužití, vztah ale trval od roku 1907), vedla v podstatě usedlý partnerský život, který byl markantně odlišný od pařížské sapské, čili lesbické kultury, otevřeně i provokativně pěstované například v okruhu jiné americké emigrantky, básnířky Natalie Barneyové (1876–1972). Steinová ve svém partnerském vztahu i ve společnosti přátel vystupovala zcela kontrastně k lesbicky proženské Barney. Důsledně zaujímal mužskou roli, v čemž ji zřejmě posílila dobově vlivná práce židovského Rakušana Otto Weininger *Pohlaví a charakter* (*Geschlecht und Charakter*, 1903; Steinová si knihu přečetla roku 1908). Weininger (1880–1903) patřil mezi autory snažící se na přelomu století pojmenovat příčiny krize modernity. Nahlížel je negativní optikou židovství, které podle něj zcela zdegenerovalo do zženštilosti (sám zavrhl judaismus a přihlásil se k protestantskému křesťanství). Ač byl jeho názor na princip ženství brutálně znevýznamňující a ženám upíral osobnost, činil výjimku u žen homosexuálních, které se dokázaly přiblížit mužství. Protože pro Steinovou (stejně jako pro Weiningeru)

byl génius rodu mužského, role mužsky se chovající lesby jako by vyzývala přímo ji. Po letech soužití s Alice B. Toklasovou se vyjádřila o sobě a svém bratrovi takto: „Génius, to jsem byla já — nebyl pro to žádný důvod, ale on jím nebyl, já ano“ (Stein in Gilbert — Gubar 1985, s. 1306).

Pro sebevědomou Steinovou podobně jako pro jiné autorky (z Američanek vedle Natalie Barney jmenujme třeba Hildu Doolittlovou a Djunu Barnesovou které také vycestovaly do Evropy) byla na začátku 20. století lesbická nebo bisexuální orientace, dokonce různě experimentálně pojímaná, *přímo spojená* s modernistickým hledáním tvůrčího hlasu i toho, jak jej učinit slyšitelným. Motivovala je k tomu atmosféra, kterou proti patriarchálně vždy upozaděné, tradiční heterosexuální ženě ještě více antagonizovaly nové teorie, jako byla Weiningerova i Freduova. Krize, na niž modernističtí autoři a autorky reagovali, byla i krizí mužství, s níž souvisela i válka pohlaví.

Steinová v Paříži začala psát způsobem, v němž se opravdu dokázala vymknout a vyvázat z veškeré literární tradice a nespojovala se s žádnými novými literárně estetickými proudy. Konkrétní inspiraci spíš čerpala z plošných i prostorových postupů postimpresionistického malířství, s jehož protagonisty brzy navázala intenzivní kontakty. Svůj originální styl začala nacházet ve *Třech životech* (*Three Lives* 1905–1906; vydáno vlastním nákladem 1909), souboru tří próz, věnovaných dobově překvapivým antihrdinkám, dvěma služkám a černošské dívce. Pokud jde o ni, má jméno Melanctha a její příběh je přepracováním *Q.E.D.*: Melanctha je silněji emocionální, instinktivní, prudší a senzualnější Helen, zatímco Adele z rané prózy je (logicky mužsky) transformována do jejího milence, racionálního, přemýšlivého černošského doktora, který s dívkou nemůže najít souznění. Steinová výběrem a charakterizací postav na jedné straně odvážně na svou dobu překračuje rasovou bariéru, na druhé do příběhu projektuje dobové rasové konstrukce — a zjednodušuje minuciózní rozbor problémů ženských citových vazeb z *Q.E.D.* Na straně třetí v próze především analyzuje lidské typy, které se ve vztazích stávají antipody. Tento její neutuchající zájem z první fáze tvorby ale ztrácí verbální přebujelost z *Q.E.D.*, nachází oprostěnost výrazu a také opakování jako formu postupného ustalování myšlenky. Narativ je oslaben, rodí se statičnost.

Svůj styl Steinová dále rozvíjí při psaní *The Making of Americans*, současně ale i ve svých literárních „portrétech“, které vytváří od roku 1908. V nich stále razantněji ochuzuje slovní zásobu, používá místo podstatných jmen víc a víc implicitně deiktických zájmen i konkrétní osoby zastupujícího „one“ (ve smyslu on/ona), ze slovesných tvarů pak ty, které vyjadřují přítomnost a trvání jevů. Jde proti všem očekáváním od literární řeči, bourá je, jakoby chtěla začít znovu v literárním bodě nula. Vytváří dlouhá souvětí, v nichž se větné struktury takřka opakují až na malé gramatické variace. Možná, že takovými gramatickými pootočeními chce navozovat „kubistickou“ hru významových nuancí. Zároveň ovšem, ať zamýšleně či nezamýšleně, deautomatizuje řeč, o jejíchž odstíněných gramatických významech uživatelé nepřemýšlí — používají gramatiku mechanicky. Je zřejmé pravda, že tento styl portrétů (např. „Ada“ z roku 1910, věnovaný Alici B. Toklasové, nebo „Picasso“, možná odpověď na malířův portrét Steinové), který se repetitivně jakoby převaluje tam a zpátky, než dospěje k novému momentu sdělení, má podle Steinové směřovat k abstrakci, k její pravdivé čistotě (v níž — lesbicko-weiningerovsky — je i pojmenování genderu nedůležité). Současně ale čtenáři může asociovat práci vědomí v předformulující fázi, kdy je

strukturovaná výpověď v zárodku, v procesu utváření. Možná, že tam se steinovská abstrakce vracela. Autorka přitom mohla být inspirována americkým psychologem a filosofem Williamem Jamesem, s nímž se jako s učitelem setkala při vysokoškolských studiích. Právě on tyto stavy vědomí zkoumal a razil pro ně pojem „proud myšlení“ (*stream of thought*), jenž se po kosmetické úpravě ujal jako proud vědomí.

Texty Steinové neměly mnoho čtenářů až do vydání *Vlastního životopisu Alice B. Toklasové* (*The Autobiography of Alice B. Toklas*, 1933) — steinovsky sebestředného i pouzavého líčení zážitků hostitelky významného uměleckého a intelektuálního salonu, v němž použila perspektivu své životní družky. Tato kniha Steinovou skutečně proslavila a stvrdila ji jako důležitého guru velmi pestrého, internacionálního okruhu literátů, intelektuálů a výtvarných umělců dlouhého začátku 20. století. Zhodnotila i její předchozí literární experimenty, které dosud úzký okruh čtenářů fascinovaly, daleko větší počet však odrazovaly a dočkávaly se kritiky jako nesmyslné, literárně bezobsažné a neumětelské. Pravdou ale je, že sama provokativnost a záhadnost literárních textů Steinové stejně jako jejich komentářů o vlastní práci i práci jiných, o kulturních, společenských i politických skutečnostech měly stoupající vliv a dopad. Poznamenaly tvorbu nemalého okruhu lidí, kteří salon navštěvovali, byť jen tak, že je vedly k vlastnímu „překladu“ toho, co Steinová říká, a k vlastnímu hledání nového literárního či uměleckého výrazu pro nové vidění a cítění. Mezi jinými patřili k ovlivněným američtí modernisté Sherwood Anderson a Ernest Hemingway. Vypravěč v raných Hemingwayových povídkách vykazuje nejednou (pravděpodobně intencionální) příbuznost s výrazově velmi chudým, „kolabujícím“ proudem myšlení v portrétech Steinové.²

ZPOŽDĚNÍ V ČECHÁCH

Steinová byla osobností, která formovala modernistické hledání a utváření nového světa v literatuře a umění. Mohl se její vliv nějakým způsobem projevit v české moderně či obecněji v české moderní literatuře první poloviny 20. století? Odpověď je negativní. Anglosaský modernismus se až na důležité výjimky objevoval v českých souběžných či aspoň brzkých překladech málo; vítězila nad ním četná díla anglosaského realismu, která byla vysoko hodnocena Masarykovým intelektuálním okruhem.³ Do převzetí moci komunisty Steinová do Čech prorazila jen v krátkém, podivně přeloženém úryvku z *Vlastního životopisu Alice B. Toklasové*, který zařadil Arnošt Vaněček do 2. vydání své ojedinelé antologie *Američtí básníci* z roku 1946 (1. vyd. 1929).

V socialistickém období nebyly pro vznik české, již vlastně historické reflexe modernistických pohybů v nadnárodním ani českém kontextu dobré podmínky. Specifickou formu rezistence vůči vládnoucí kulturní politice představovalo postupné prosazování překladů autorů a autorek západních literatur, které v různých nakladatelstvích začalo zaznamenávat úspěchy už v druhé polovině padesátých let. Gertruda Steinová (spolu s jinými „neznámými“ autory, mezi něž patřil třeba i F. S. Fitzgerald) ovšem pronikla do Čech až v nejliberálnějším socialistickém desetiletí, v letech šede-

2 Srov. např. „Up in Michigan“ (Nahoře v Michiganu), 1921, vyd. 1923, nebo „Soldier's Home“ (Vojákův návrat), 1925.

3 Srov. Hrala a kol. 2002, s. 40–75.

sátých. Nejdříve vyšla v Československém spisovateli roku 1960 *Hodná Anna*, jedna z povídek *Tři životů*, v překladu Hany Skoumalové. Vzápětí vyšly v převodu téže překladatelky celé *Tři životy* ve Státním nakladatelství krásné literatury a umění. Překladatelka se ale jazykovému novátorství autorky bohužel přibližovala s velkými obtížemi. Často se nedokázala přinutit k jazykově chudému vyjadřování a přidávala od literatury tradičně očekávanou barvitost, čímž šla proti intencím Steinové; zabíhala do knižnosti; když se pokoušela o jednoduchost, vyznívala neobratně; když se snažila řešit příznakový, tedy neobyčejný slovosled, nestrefovala se do správných příznaků. Je pravděpodobné, že čtení knih Steinové v tomto překladu vzbuzovalo rozpaky a že svou zpožděnou, dokumentární funkci naplnily jen částečně. Rozpaky musely ještě zesílit u těch čtenářů, kteří po jedné povídce vydané Československým spisovatelem sáhli po celých *Třech životech* a přečetli si v jedné knize doslov, v druhé předmluvu z pera Květy Maryskové. V o rok starším textu hovoří tato autorka o Steinové nentendenčně, s velmi dobrou obeznameností a přesností a citlivě vystihuje styl raného příběhu o hodné Anně: „Přesto však v něm nacházíme již hlavní tendence jejího vlastního pojetí prózy, které v pozdějších pracích dovedla radikálně do krajnosti: popis, děj a charaktery přestávají být samostatnými složkami díla a splývají v jednotu, která jejímu obrazu propůjčuje výsledný dojem živého přítomného nazírání, jež připomíná nehybnost a zároveň intenzitu díla malířského“ (Marysková in Steinová 1960, s. 87). Na druhou stranu předmluvu, kterou Marysková publikovala o rok později ve *Třech životech*, charakterizuje až bezmocná snaha pojmenovat smysl literárních experimentů Steinové a zároveň je smířit s realistickými konvencemi, které do povědomí českých literárních publicistů vnikaly vlivem imperativů socialistické literární politiky. Do textu této předmluvy — na rozdíl od předchozího doslovu — se vůbec nepromítá vědomí nějaké celoevropské a americké kulturní a umělecké proměny na počátku 20. století, slovo modernismus není použito. Záhada těchto odporujících si doprovodných textů je dnes těžko luštitelná, ale i tak je silným svědectvím o schizofrenii i těch „podvrtných“ kulturních snah v kontextu českého socialismu.

Třetí knihu Steinové vydanou na konci šedesátých let, *Vlastní životopis Alice B. Toklasové*, přeložila mnohem citlivěji k nediferencovanému, standardní interpunkcí opovrhujícímu proudu autorčina vyprávění Jiřina Hauková. Doslov napsal Jindřich Chalupecký. Jeho text osmysluje jazykové revolucionářství Steinové hlavně vytvářením jeho souvislosti s dobovým (pařížským) hledáním nových výtvarných možností pro vyjádření stavů a pochodů lidského vědomí (Cézanne, Matisse, Picasso). Chalupecký sice slovo modernismus také nepoužívá — a nepokouší se ani nahlédnout snahy Steinové v širším evropském kontextu, do něhož v onom období patřila také kultura česká.⁴ Přesto je z jeho doslovu — i z dodnes živé nekonvenčnosti překladu — patrné, že vydání *Vlastního životopisu* připravil pár Chalupecký — Hauková ne jako dokumentární, ale z jejich hlediska a v jejich pojetí českých šedesátých let stále modernisticky živé.

Tento článek vznikl v rámci grantu GAČR č. 14-01821S *Pokus o renesanci Západu. Literární a duchovní východiska na přelomu 19. a 20. století*.

4 V tomto oddílu článku čerpám do jisté míry ze svého doslovu („Griffinovo značení v labyrintu modernismu“) ke knize Rogera Griffina, *Modernismus a fašismus*, která je v tisku v nakladatelství Karolinum.

LITERATURA

- Benstock, Shari. *Women of the Left Bank: Paris, 1900–1940*. Austin : University of Texas Press, 1986.
- Daniel, Lucy. *Gertrude Stein*. London : Reaktion Books Ltd., 2009.
- Gilbert, Sandra — Gubar, Susan. *The Norton Anthology of Literature by Women: The Tradition in English*. New York — London : W. W. Norton & Company, 1985.
- Hrala, Milan a kol. *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha: Karolinum, 2002.
- Kalivodová, Eva. „USA na přelomu století: modernita v krizi?“. *Svět literatury*, 2004, roč. XXIV, č. 50, s. 16–22.
- Kalivodová, Eva. „Griffinovo značení v labyrintu modernismu“. In Roger Griffin. *Modernismus a fašismus*. Praha : Karolinum (v tisku), s. 535–550.
- Katz, Leon. „Introduction“. In Stein, Gertrude, *Fernhurst, Q.E.D., and Other Early Writings*. Ed. Leon Katz. New York : Liveright, 1973, s. ix–xlii.
- Stein, Gertrude. *Fernhurst, Q.E.D., and Other Early Writings*. Ed. Leon Katz. New York : Liveright, 1973.
- Stein, Gertrude. *Writings 1903–1932*. New York : Library of America, 1998.
- Steinová, Gertrude. *Hodná Anna*. Přel. H. Skoumalová. Praha : Československý spisovatel, 1960.
- Steinová, Gertrude. *Tři životy*. Přel. H. Skoumalová. Praha : SNKLHU, 1961.
- Steinová, Gertruda. *Vlastní životopis Alice B. Toklasové*. Přel. J. Hauková. Praha : Nakladatelství českých výtvarných umělců, 1968.
- Vaněček, Arnošt. *Američtí básníci: Anthologie*. Praha : Odeon, 1929.
- Vaněček, Arnošt. *Američtí básníci*. Praha : Svoboda, 1946.
- Weber, Mark. „Gertrude Stein’s Complex Worldview: Nobel Peace Prize for Hitler?“. *The Journal of Historical Review*, 1997, roč. 16, č. 5, s. 22 n.

GERTRUDE STEIN AND HER DELAYED APPEARANCE IN CZECH CULTURE

While approaching modernism as a reaction to a major crisis of modernity, the article asks about reasons of American expatriates to come to Europe and focuses on the birth of Gertrude Stein as a modernist. It argues that Stein conceptualized her personal crisis and search for gender identity as insufficiency of American character and immature culture. Thus she invented her own cultural reasons for moving to Paris. The conceptualization shows in her early writings, *Q.E.D., Fernhurst* and the first draft of *The Making of Americans*. While rewriting *Q.E.D.* into *Melanctha* and writing the other two stories of *Three Lives*, Stein started to develop her original style of „portraiture“. She did it independently of any literary esthetic movements and, in „impoverishing“ her vocabulary and employing repetition in a search for abstracted truth, she managed to deautomatize the literary language. Her modernist influence was international, and substantial. Her Czech translation history shows a culturally meaningful delay and deformities. On the other, it also speaks of the newly enlivened modernist spirit in the Czech 1960s.

KLÍČOVÁ SLOVA:

modernismus — USA — Evropa — Gertruda Steinová — genderová identita — literární styl
 modernism — USA — Europe — Gertrude Stein — gender identity — literary style

Eva Kalivodová (* 1957) se zabývá dějinami překladu a genderovou literární historií. Publikovala monografii *Browingová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron? O rodu v životě literatury* (Praha: Karolinum 2010). Je aktivní překladatelkou z angličtiny; jejím posledním překladem je kniha Rogera Griffina *Modernismus a fašismus* (2007; v tisku v nakl. Karolinum).